

МОРФОЛОГІЯ (гр. morfe «вигляд, форма», logos «вчення») – розділ грам-ки, що вивчає:

- 1) особливості будови (морфемний склад) слів і творення їх форм – **МОРФЕМІКА**;
- 2) системи форм слова, або його парадигми; граматичні категорії форм – **парадигматика**;
- 3) граматичні класи слів (**частини мови**).

Морфологічна система УЛМ встановлюється завдяки :

- 1) визначенню **будови слова**
- 2) з'ясування **граматичних засобів**, властивих для певної групи слів;
- 3) групуванню слів у певні **лексико-граматичні класи (ЧМ)**;
- 4) визначенню **співвідношення** між цими класами.

Основною одиницею морфології, як і лексикології, є СЛОВО.

Але якщо в ЛЕКСИКОЛОГІЇ вивчається його **лексичне значення (ЛЗ)**, походження, місце в словниковому складі, то в МОРФОЛОГІЇ – граматичні зміни та граматичні характеристики, **граматичне значення (ГЗ)** слова.

Приклад:

Студент – це особа, яка навчається у вищому навчальному закладі/ з метою здобуття певних освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів/.

Студент – іменник, чол. роду, тверд. групи, 2 відміни, наз. відм., однина

Слово як грам. одиниця - це система всіх його форм з їхніми грам. значеннями.
Зміни слів у морфології виступають як засіб вираження граматичних відношень.

Слова як лексичні та граматичні одиниці об'єднуються в **частини мови**, тобто **лексико-граматичні класи слів**.

Кожна частина мови має свій **власний комплекс граматичних категорій**, у яких представлене те **узагальнююче значення**, яке властиве всім словам цієї ЧМ:

(іменник – предметність /стіл, книга, університет *або ж* викладач, лікар, пташка/,

дієслово - дієвість, стан /читати, писати, бігти, спати, думати/,

прикметник - прикмети, властивості, ознаки /високий, чесний, веселий, вчорашній, ...).

МОРФЕМІКА

розділ науки про мову, **об'єктом** вивчення якої є **морфемний рівень мови**,
В И В Ч А Є

структуру слова, значущі його частини
морфеми та варіанти морфем (**морфи, аломорфи**),
К Л А С И Ф І К У Є морфеми,
В И В Ч А Є специфіку їхнього значення (**жи-, уч-**).

Морфемна структура слова

МОРФЕМА - це (1)мінімальна (2)значуща частина слова (одиниця мови).

У структурі переважної більшості укр. слів можна виділити дві чи більше тісно між собою пов'язаних значущих частин, тобто морфем:

хат-ин-а, без-меж-н-ий, по-пере-пис-ува-ти.

Морфемі розрізняються за кількома ознаками, а саме:

а) **ЗНАЧЕННЯМ**, б) **ФУНКЦІЄЮ**, в) **МІСЦЕМ У СЛОВІ**.

В УМ існують 2 основні типи морфем: **КОРЕНЕВІ** та **СЛУЖБОВІ (афікси)**.

КОРІНЬ - незмінна частина, основний елемент слова, котрий мотивує його реальне предметно-логічне значення.

Коренева морфема містить у собі ОСНОВНЕ СЕМАНТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ слова, а також ряду спільнокореневих слів (*сад, садок, садівник, садовий*).

Наприклад, у словах **чи**стий, **чи**стота, **чи**стити, за**чи**стка, на**чи**сто виділяється: 1) корінь **ЧИСТ-**,

2) службові морфемі (**-от-, -и-, -к-, За-**), котрі є носіями словотвірного, дериваційного (лат. derivatio) значення,

3) морфемі **-ий, -а, -ти**, що мають значення граматичне, релятивне

Отже, **к о р і н ь** – носій, виразник **основного семантичного значення**,

а ф і к с и – носії **словотвірного (дериваційного) або граматичного (релятивного)** (лат. relatio) значення.

ТИПИ МОРФЕМ сучасної української літературної мови

Залежно від значення, ролі, місця у слові морфемі традиційно поділяються на **КОРІНЬ, ПРЕФІКС, СУФІКС, ЗАКІНЧЕННЯ**.

В працях сучасних дослідників можемо знайти також:

ІНТЕРФІКСИ, ПОСТФІКСИ, АФІКСОЇДИ, КОНФІКСИ, УНІФІКСИ.

Корінь слова – виразник основного лексичного значення споріднених слів.

Значення афіксів – категоріально-класифікаційне, що об'єднує слова з різним лексичним значенням або різні словоформи з однаковим одним чи кількома значеннями: **вчитель, вихователь//шукач, прохач, споживач// зупинився, зупиналась.**

Розрізняють 2 типи афіксальних морфем:

1) **словотвірні/дериваційні** – утворюють нові слова, слова з різним лексичним значенням, але спільним класифікаційним: **стол-ИК, кон-ИК, нож-ИК, учиТЕЛЬ, мислиТЕЛЬ**

2) **формотворчі** – а) ті, що утворюють словозмінні форми слова (відмінювані та дієвідмінювані : **книга, книги, книзі...., пишу, пишеш, пишеш**)

б) ті, що утворюють несловозмінні форми: форми виду дієслова – **розказ-а-ти, розказ-ува-ти**, форми ступенів порівняння – **ДОВГий, ДОВШий, НАЙдовший**.

ВАРІЮВАННЯ МОРФЕМ

Морфема в різних словах і словоформах може видозмінюватись за складом фонем:

- 1) **друг, дружє, друзі, дружба, дружити, подрузі** - корінь **друг-, друж-, друз-** виступає у трьох варіантах-різновидах;
- 2) **іду- йти, 3) густий-гуща, 4) згарячу-зола**

Такі видозміни морфем наз-ся **МОРФАМИ**.

МОРФ - це варіант морфеми як лексико-структурного інваріанта;
це морфема в реальному мовленні, в конкретному слові чи словоформі.
Всі морфеми (крім власне **формотворчих**) належать до словотворчих ресурсів мови.

До **словотворчих** одиниць, крім кореневих морфем, належать також **АФІКСИ**.

Афікси бувають словотворчими лише тоді, коли виступають носіями дериваційних (словотвірних) значень:

сад – садОК, садОЧОК, садІВНИК, ПосадКа

К о р і н ь слова /коренева морфема, непохідна основа /
спільна неподільна частина споріднених слів, яка виражає їхнє основне лексичне значення

- 1) може самостійно становити слово чи виступати в оточенні інших морфем:
ніс, стіг, віз, дуб, дубок, піддубний, одубіти.

Але корінь лише формально може збігатися зі самостійним словом.

У словах типу **стіл, дуб** наявні нульові флексії (**стілО, дубО**).

????????? **Чи кожне слово має корінь? Чи є безкореневі слова?**

- 2) **К. не членується на складові частини.**

Саме тому його наз. непохідною основою, а ускладнену - похідною.

- 3) **К. слова** (на відміну від суфікса та префікса) часто зазнає звукових і графічних (буквенних) змін, обумовлених історичним чергуванням звуків:

вовк - вовчий, ходити - ходжу.

Звукові зміни бувають настільки значними, що коренева спільність губиться, втрачається:
коса - чесати, горіти - жарити (етимологічний аналіз!!!).

- 4) **ЗА СТРУКТУРОЮ** - залежно від того, на який звук закінчується корінь, розрізняють **відкриті** та **закриті** корені:

- а) в іменниках - **закриті** (закінчуються на приголосний звук,

виняток - **меню, кіно, кафе, кашне** - невідмінювані),

- б) в дієсловах - і **відкриті**, і **закриті**: **зв-а-ти, прос-и-ти, ви-ти, зна-ти, ри-ти.**

5) ЗА СКЛАДОМ - з 2 - 6 звуків:

а) з одного звука - дуже мало: об/У/ти, **І**(ти), **К**(ого), **Ч**(ого)

б) з 2-х: **ВИ**(в), **ДА**(м), **ІД**(у), **ІШ**(ов)

в) з 7-ми і більше - у запозичених словах: *вітамін, кенгуру, велосипед*

6) ЗА ХАРАКТЕРОМ ЗВ'ЯЗКУ: а) вільні та б) зв'язані

Переважна більшість - вільно пов'язується зі словотвірними афіксами:

вода, водиця, водяний, водний.....

К., котрі не можуть існувати без префіксів і суфіксів наз-ся ЗВ'ЯЗАНИМИ:

вулиця, провулок, вуличний; відНЯти, підНЯти, розНЯти

Розрізняють: 1) корені, зв'язані з суфіксами: **нім-ЕЦЬ, репорт-АЖ,**

2) корені, зв'язані з префіксами: **РОЗ-прЯг-ти, За-прЯг-ти, ВИ-прЯг-ти,**

3) корені, зв'язані з префіксами+суфіксами:

З-вик-а-ти, З-вич-К-а, За-мик-а-ти, ПРИ-мк-НУ-ти, Від-мич-К-а.

Часто маємо зв'язані К./основи/ у запозичених словах:

абон-ент, абон-емент, ате-їзм, ате-їст, ком-ік, ком-їзм, ком-едія, теле-фон, топо-граф.

7) ЗА КІЛЬКІСТЮ - здебільшого слово має **1** корінь, складні слова м. мати **кілька** коренів: *пароплав, водолаз, світловодолікарня.*

8) ЗА ПОХОДЖЕННЯМ: а) власне українські (переважна більшість) б) запозичені.

К. - лексичне ядро слова, він здатний приєднувати до себе інші морфеми, які конкретизують його значення.

К. – ядро, навколо котрого групуються споріднені слова – слова, що мають спільний корінь. Вони можуть належати до різних частин мови: **ліс, лісник, лісний, ціна, цінний, оцінка, оцінювати.** Однокореневим словам властива сміслова і структурна спільність. Усі слова, що мають той самий к., утворюють **словотвірне поле** даного кореня.

ЛІТ-РА: СУМ. Морфологія. Підручник. За ред. проф. А. К. Мойсієнка. К., 2013, с.20-35, А. Архангельська. Граматика української мови. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Навчальний посібник. Olomouc: VUP 2014. 266 s. ISBN 978-80-244-4278-5,

Сучасна укр. літературна мова. За ред. О. Д. Пономарева. К., 1997, с. 104 – 107,

Сучасна укр. літературна мова. За ред. М.Я. Плющ. К., 1994, с. 140 – 146,

Лобода, Скуратівський, Укр. мова в таблицях, таблиці 34, 36, 39,

Суч. укр. мова. Довідник, с. 174, 177-183, 195,

Укр. правопис, К., Наукова думка, 1993, видання 4-е, с. 23 – 24,

Úvod do jazykovědy..., s. 54-57, 61 (č.37), 63 (č.43).

ДЗ: Почніть укладати свій власний укр.-чеський словник лінгвістичних термінів за зразком:

N	Український термін	Чеський термін
1.		
2.		

--	--	--